

של "חוקרי איסלם".^א

ושנית, למעלה בקודש. כשיטה זו פסקו (חלקם לחומרא, וחלקם אף לקולא) מרן הגרש"ז אויערבאך זצ"ל, מרן הגר"ש אלישיב זצ"ל, מרן הגר"ע יוסף זצ"ל, ויבלחט"א הגר"מ שטרנבוך שליט"א. לא מסתבר לומר שכולם לא ידעו מן המסורת של גדולי ישראל מדור דור, והלכו שולל אחר כמה חוקרי איסלם. (הפוסקים הנ"ל דנו בנושא מצד משקל הדרה, לא כללתי ברשימה זו את גדולי ישראל שצינו שיעור קטן זה כמנהג אשכנז ללא קשר לדרה, בנייהם האדמו"ר רבי יואל טייטלבוים מסאטמר זצ"ל, ויבלחט"א רבי אהרן לייב שטיינמן שליט"א, כמצויין בספרי הנ"ל).

אך באמת יש נקודה נוספת שבעיני עוד יותר בעייתית. מטרת הקונטרס היא לחלוק על השיטה המקטינה את השיעורים, ולשם כך מביא ראיות שונות לשיטתו. אך הוא לא מזכיר אף ראיה אחת (!) שיש לשיעור הקטן שאותו הוא בא לדחות. לא רק שאינו דן בהן, אלא אף אינו מזכיר אותן כלל. כאילו אינן קיימות, כל הקונטרס הוא רק ראיות לשיעור הגדול (של הגר"ח נאה). ומה שיוצא ממילא הוא שהשיעור הקטן נשאר דחוי לגמרי. הקורא מבין שאין אף צל של ספק שהשיעור הקטן הוא טעות מעיקרא, ואין ראוי אפילו לדון בו, כי אין מוזכרת אף ראיה לשיטה זו.

והרי יש ראיות שכאלו, וחזקות הן מאד. בודאי לא נעלמו ראיות אלו ממחבר הקונטרס, וא"כ - דומני שמן הישרות הוא לציין זאת, ולא להשאיר את הקורא (שלא עיין בסוגיא), תחת הרושם שהשיטה השניה היא אוסף של חוקרי איסלם, שהם ללא שום ראיות משלהם, ומכח זה הם באים לחלוק על מסורת גדולי ישראל!

תמונות של מטבעות

הויכוח בין השיעור הקטן (75 סמ"ק) לבין השיעור הגדול (86 סמ"ק), נסוב סביב קביעתו של הרמב"ם (פהמש"נ עדיות פ"ב מ"א), שרביעית מים שוקלת כמשקל 27 מטבעות דרהם. לפי הגר"ח נאה, הדרהם המדובר הוא 3.2 גרם, ולשיעור הקטן – הדרהם כ-2.83 גרם.

הקונטרס מציג מטבעות רבות שמשקלן 3.2 גרם. כנראה מתוך תקוה שהקורא יבין שגם הדרהם של הרמב"ם היה במשקל זה.

^א מחבר הקונטרס רצה להעביר רושם מסוים בשימושו במונח "חוקרי איסלם". הבה נעמיד דברים על דיוקם. רק אחד מבין כל המחברים בנושא השתמש במילה "איסלם". והוא – אנכי הקטן. המובאה היא ללא קשר לדת האיסלם, ובודאי לא לחקירתה, אלא מביא את "האנציקלופדיה לענייני איסלם" כמקור המצטט את חוקרי המטבעות. שכן חוקרי המטבעות ציינו שהדרהם עבר שינויים רבים מאד בארצות ערב השונות במשך הדורות, ודלא כהנחת הגר"ח שהדרהם תמיד היה במשקל יציב ללא שינוי. דבר זה צוטט באנציקלופדיה הנ"ל (ערך דרהם), שם כתבו (בתרגום חפשי מאנגלית): "במשקל הדרהם חלו כל כך הרבה שינויים בארצות שונות באימפריה האסלאמית ובזמנים שונים, עד שאין אפשרות בתחום האנציקלופדיה לתת סיכום...". דומני שלמותר הוא לציין את החילוק בין הבאת ציטוט זה, לבין הרושם שנוצר מהמונח "חוקרי איסלם"...

אך כל המתמצא בסוגיא יודע, שאין שום קשר בין מטבעות שונים. ולו יצויר שמצא מטבע יווני עתיק (לדוגמא) שמשקלו 3.2 גרם, אין לזה שום נגיעה לנושא הנידון. כל הדיון הוא מה היה המטבע בו השתמש הרמב"ם כדי לציין את משקל הרביעית, ומשקלן של שאר מטבעות פשוט אינו ענין לסוגיין. ואפילו אם מראים את התמונה שלהם!

ואדרבה, מתפלא אני מדוע לא הביא המחבר תמונה מן הדרהם האמור, הדרהם המצרי שעליו דיבר הרמב"ם, שהוא – ורק הוא – המטבע הרלוונטי? וכי מפני שלא מצא מטבעות שכאלה? והלא מצויים בידינו עותקים רבים מאד ממטבע זה, האמנם לא יכול היה למצוא תמונה?

התשובה הברורה היא: כל המטבעות הללו שוקלות פחות ממשקל 3.2 גרם במידה ניכרת, ולכן פשוט אינו הולם להביא את התמונה – כי אז תהיה זו ראייה לסתור!

ולכן, לא תמצא בקונטרס הנ"ל תמונה מן המטבע האחת והיחידה שהיא כן חשובה לענין – ולא מפני שאינה מצויה, כי אכן מצויה היא. הסיבה היא, כי היא לא מסתדרת עם מטרת המחבר².

ראיות לשיעור הקטן

הראיות לשיעור הקטן – חזקות מאד הן.

השיעור הגדול מסתמך על דרהם השוקל 3.2 גרם. המציאות היא, שאין דרהמים של מצרים מזמן הרמב"ם שמתאימים למשקל זה. [הקונטרס מציין אמנם (בעמוד כט) שיש מטבעות מאותה תקופה שהוטבעו על ידי הצלבנים, והם שוקלים 3.2 גרם ונעשו דוגמת מטבעות ערבים. ומסיק: "וזה פירכא גמורה לשיטת המלקטים שאומרים שלא היו בזמן הרמב"ם דרהמים במשקל 3.2 גרם דהרי אנו רואים שהצלבנים עשו דרהמים כמו אצל הערבים". עכ"ל. אך הלא יתכן שהשתנה משהו במעבר מהערבים לצלבנים, וה'גזירה שוה' הזו אינה מוכחת כלל. "פירכא גמורה" – ודאי שאין בזה. ועוד – שממלכת ערב גדולה היתה, וגם את"ל שהיו כך במקומות אחרים (וגם על זה עדיין לא שמענו!), הלא אנו בוזזי מצרים עסקינן! וזוים רבים יש לנו ממצרים, ואף לא אחד מהם ששוקל במשקל 3.2 או קרוב לו. אם אמנם היו זוים מצרים במשקל 3.2 גרם, למה הקונטרס נדד עד הצלבנים כדי למצוא מטבע שכזו?].

הרמב"ם (עירובין פ"א ה"ב) מציין "והרביעית מחזקת מן המים או מן היין משקל שבעה

² אציין, שתמונה אחת כן מובאת ממטבע דרהם. בעמ' יב מתנוססת לתפארה תמונה של מטבע דרהם טורקי מתחילת המאה ה-19 למנינם, ומשקלו 3.2 גרם (כך מודיע הכיתוב שתחת התמונה).

נקודת ביקורת אציע כאן – מנין שזהו מטבע 'דרהם'? מפי מומחה שמעתי שבשנים האמורות בכלל לא היו בטורקיה מטבעות דרהם, ה'דרהם' הטורקי היה באותה תקופה רק משקל – ולא מטבע! (לא יכולתי לבדוק אחר מקורותיו של הקונטרס, כי הוא לא ציטט את המקור).

עשר דינרין וחצי דינר בקירוב", והדינר דששדנג (שהיה בממלכת ערב, והגאונים ציינוהו כמקביל למשקל הדינר של חז"ל) ידוע שמשקלו 4.25 גרם, ואין בזה חולק, הרי שהרביעית כ-75 גרם, וכהשיעור הקטן.

הוכחות נוספות יש (אם צריך להן) לקביעת 4.25 גרם כמשקלו של דינר דששדנג. שכן הרמב"ן באגרתו מא"י כותב שהדינר השיטת הגאונים, "שיעורו בכיוון" כמו "הדינר שקורין בעכו ביזאנד שארזינד".

ביזאנד שארזינד (BEZANT SARSSINAT) זהו מטבע שהונפק ע"י מושלים נוצרים רבים כהעתקה לדינר הערבי. "שארזינד" בשפות לועזיות היא כינוי לערבים.

בשנת ק' לאלף הנוכחי (1340 למנינם) יצא לוח המשוה משקלות ומטבעות של ארצות שונות בעולם. שלש השוואות ה"ביזאנד" - לאונקיה הנהוגה בסלורנץ, בוונציה, ובג'נואה - מעלה לביזאנד משקל של 4.253-4.244 גרם (כמובא בספר מדות ומשקלות של תורה פמ"ב), והוא באמת מכון ממש לדינר דששדנג כפי שהעלנו לעיל.

בירוריו של הגר"ח נאה ז"ל עצמו

גם מעצם בירוריו של הגר"ח נאה ז"ל בעצמו, מוכח ששיעורו גדול מדי. כי, לעומת מה שהקונטרס מציג באריכות כדבר מוסכם, שמשקל השעורים מתאים לשיעור הגר"ח נאה (ועל כך נסוב חלק נכבד מתוכן הקונטרס), הרי הגר"ח נאה זצ"ל עצמו לא מצא כך.

בספרו "שיעורי תורה" (מהדו"ק עמ' ז') כתב: "ואני עשיתי בחינה במשקל השעורים ובחירתי שעורים מלאות ושמנות ועלו עשרים מהם בגרם. ולא ראיתי עוד יותר גדולים מהם שבחירתי. והנה מהמשקל המכוון הנו' מוכרח דאלו השעורות הן הבינוניות, ובודאי נמצאות גם גדולות יותר, ולא ראינו אינה ראייה". והביא כע"ז גם בספרו במהדו"ב והוסיף (בעמ' פ"ב, והוא ציטוט דברי הרב עובדיה הדאיה ז"ל): "והררצה להשתמש במשקל השעורות עליו לבחור שעורים ששוקלים עשרים בגרם, ואלו הן השעורות הבינוניות של הרמב"ם במשקל".

הרי שראה הגר"ח נאה שהשעורות הבינוניות אינן מתאימות למשקלו, והוצרך לבחור שעורות מיוחדות שכולן גדולות - כדי לשער את משקל הבינוני' שיתאים למה שיצא לו מהדרהם.

[ובאמת שכבר בדורות קודמים ציינו שהדרהם הטורקי, שהגר"ח נאה נקט שהוא הוא הדרהם של הרמב"ם, ושמשקלו ס"ד שעורות, אינו מסתדר עם המציאות של משקל זה. רבי חיים פלאג"י (מובא במדות ומשקלות של תורה עמ' נו) כותב: "בשיעור הדראמ"ה גופה יש ספק בפוסקים, דיש סוברים שהוא משקל ס"א שעורות, וי"א שהוא ס"ד... ולדידן בזמנינו ובגבולנו הוי משקל הדרהם ע"ב שעורות שכן שקלתי כמה פעמים". וזה אכן מתאים למשקל הקטן של השעורות, ולא למשקל הגר"ח נאה זצ"ל].

דרכי הבירור של הגר"ח נאה זצ"ל

כבודו של הגר"ח נאה זצ"ל - גדול הוא בעינינו מאד. כחו בהוראה ובכתיבת ספרי הלכה נודע בשערים. עם כל זאת, האפשרויות שלו בבירור המציאות של משקלי מטבעות בארצות שונות ובתקופות העבר היה מוגבל מאד.

ראה, לדוגמא, בספר "נודע בשיעורים" (תולדות הגר"ח נאה, עמ' 280), שכאשר הוציא את ספרו, העמיד בפתח הספר טבלה מיוחדת ובה המרת מידות הס"מ והגרם למידות הנהוגות באר"ב. אך כיצד יבורר מה היו מידות ארה"ב? כתב הגר"ח מכתב לאדמו"ר מליובאוויטש זצ"ל: "פה לא יכולתי לברר ענין המשקלות בדיוק... נא לחקור אצל אנ"ש הבאים לביתו יודעי מסחר, ויודיע לי הנכון, אבל אבקש לשלוח לי המענה על זה בדואר אוויר כי נחוץ לי במוקדם". מדובר בזה בהמרה פשוטה ממידת ounce (הנהוג בארה"ב) למידת גראם. דומני שזה מדבר בעד עצמו, ומשקף את הקושי שהיו באותם זמנים בבירורי מציאות של ארצות שמחוץ לגבול, וק"ו של תקופות העבר.

אין גנאי בכך שלא היו בפניו אפשרויות של קבלת מידע, שהיום הם זמינים בקלות לכל אחד. אך בכל אופן יש להכיר בעובדה שכך היתה המציאות!

לגופו של ענין

לגופו של ענין: המחבר של הקונטרס חיפש במקומות רבים ומגוונים למצוא ראיות לשיטתו, בעיקר (אך לא רק) ממשקל שעורים, שנקטו בהם אחרונים במשקל המתאים לשיטת הגר"ח נאה. לעומת זאת יש בידינו שקילות ששקלו אחרונים ומצאו שעורים במשקל קל יותר. רשימה נמצאת בספר "מדות ומשקלות של תורה" (להרב יעקב גרשון ווייס שליט"א, בעמ' סא), וביניהם הש"ך והט"ז והתיו"ט, ועוד רבים.

יש לדון בזה בכובד ראש. יתכן ועכ"פ חלק מן הבלבול בנושא נובע מעובדה מדעית, שרוב המודדים לא היו מודעים אליה.

יש שני סוגי שעורים. יש הגדלים שני גרגרים בכל טור, ויש שגדלים ששה בכל טור. הצפיפות שבסוג השני גורם לגרעינים להיות ארוכים ודקים יותר, זנים שונים הם אלו מאלו, ויתכנו שינויים גם במשקל. בכל מקום, השעורה המצויה היא מסוג שונה. וא"כ, בכל מקום - צריך לברר באיזה סוג שעורים נעשתה הבדיקה והשקילה!

עכ"פ, גם את"ל שהיו אחרונים, או מנהגים כמו השיעור הגדול (של הגר"ח נאה), מה עושים כשיש הוכחות לכך שבידיהם של הראשונים - והם המקורות עליהם כולם מסתמכים - היו שיעורים שונים? האם לא ברור - או עכ"פ נוטה - שהיה כאן העלם מן המגדילים את השיעור, ואילו היו יודעים בבירורות את השיעור הקטן, היו הולכים אחריה? (מקורות רבים יש לכך שכאשר האחרונים לא ראו את דברי הראשונים, ויש לשער שאילו היו רואים אותם - היו מכניעים עצמם לראשונים ופוסקים כמותם, אזי הלכה היא כדברי הראשונים. רשימה ארוכה ממקורות אלו יש בהסכמת מרן הגאון רבי עובדיה יוסף זצ"ל, לספר שו"ת פאר הדור להרמב"ם שבהוצאת

בנו הגאון רבי דוד שליט"א).

את כל זאת יש לברר היטב, כדי לדעת את אמיתותה של סוגיא זו.

וכך היה דרכם של בית הלל, שלא התעלמו מדברי בית שמאי, אלא החשיבו את דבריהם מאד ודנו בהם ללא כחל וללא שרק וללא נסיון להעלים אותם, ולכך זכו שנקבעה הלכה כמותם. וכך לשון הגמרא בעירובין (יג:): "וכי מאחר שאלו ואלו דברי אלקים חיים מפני מה זכו בית הלל לקבוע הלכה כמותן, מפני שנחזין ועלובין היו ושונין דבריהן ודברי בית שמאי, ולא עוד אלא שמקדימין דברי בית שמאי לדבריהן".

אמר פעם חסיד זקן אחד: מנהג עדות רבות מן החסידים, להתחיל להניח תפילין דר"ת אחר החתונה. וקשה, ממה נפשך - אם חוששים לשיטתו, למה רק מתחילים אחרי החתונה, ולא מהבר-מצוה? וההסבר שלו היה, דרך הלצה: רוצים להתרגל אחרי החתונה, שצריך להתחשב בדיעות נוספות...

את הלקח הזה אני הייתי רוצה לציין ביחס לקונטרס, אך בלי הלצה. אנא, יש דעות נוספות. נא לתת להן את תשומת הלב הראויה. יתכן שזה ישנה את כל המסקנה! בטוחני שהערה זו תובא בפני מחבר הקונטרס שליט"א, ושהוא אכן יעשה כן אי"ה לפני הדפסת מהדורה נוספת מן קונטרסו.

שיטתו של מרן רבינו עובדיה יוסף זצ"ל במשקל הדרהם מרן הגאון רבי עובדיה יוסף זצ"ל מביא בספריו, שיש לשנות את שיעורי ההלכה הקשורים למשקל הדרהם בהתאם למשקל ה'חדש' הקטן יותר. אני הוא שהבאתי את הדבר לתשומת לבו של מרן זצ"ל, במאמרי על הנושא. ובעקבות כן זכיתי שנקבע הדבר בספרי מרן זצ"ל - בשמי (ע"י מאור ישראל פסחים מח., הליכות עולם חלק א' עמ' רצא, ועוד), [אם כי רבים נוספים גם כתבו והסיקו כך]. וכן כתב לי הסכמה על זה, המובאת בריש ספרי.

לעומת מה שהגר"ח נאה שיער שהדרהם 3.2 גרם, המציאות מראה שהדרהם הוא בודאי פחות מן 3 גרם. וכנראה שהשיעור המדויק יותר הוא כ-2.83 גרם.

מרן זצ"ל מצטט בספריו שיעור 3 גרם. אך לא היתה כוונתו לקבוע שזה המשקל (ושממילא הרביעית 81 סמ"ק - ולא 75 סמ"ק).

אביא בזה את מכתבם של בניו הגאונים שליט"א, והרי הדברים מדברים בעד עצמם, הנה הוא לפניכם:

הרב דוד יוסף

ראש בית המדרש "יחזקאל" וחבר מועצת חכמי התורה

ב"ה ירושלים, י"ג תמוז תשע"ה

לכבוד אחי הגדול הגאון המפורסם סיני ועוקר הרים וכו', מרן הראש"ל כמהר"ר יצחק יוסף שליט"א הראשון לציון הרב הראשי לישראל ונשיא בית הדין הגדול שלום וישע רב,

ראה ראיתי את מכתבו של מעכ"ת שליט"א על הספר "הידורי המדות" של הגאון רבי הדר מרגולין שליט"א, ועיינתי בדבריו הנפלאים אשר הם נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת, איישר חיליה לאורייתא.

והנה לענ"ד חשוב וראוי מאד לחזק את ידי הג"ר הדר מרגולין שליט"א במדות השיעורים, אשר מוכיח בראיות ברורות ביותר את צדקתו של מרן האבא זצוק"ל בכל נושא השיעורים, ושמרן האבא שבמשך כל השנים הורה כדברי הגר"ח נאה לענין השיעורים, צדק בדרכו בזה, ודבר ה' בפיהו אמת.

והנני לציין בזה כי כבר לפני מספר שנים בא אלי הג"ר הדר מרגולין הנ"ל, בתחלת הדרך כאשר חקר ודרש הרבה מאד בעניני שיעורי המדות, ולאחר שהתרשמתי שדבריו נכונים, הפניתי אותו אל מרן האבא זצוק"ל, ועיין היטב בדבריו, ועל פי זה כתב שמשקל הדרהם הוא שלש גרם, ולא שלש גרם וחמישית, וזאת משום שהמדה של שלש גרם וחמישית של הגר"ח נאה זצ"ל אינה אלא מדה שבדאי שיעור הדרהם הוא לא יותר משיעור זה, אבל אין הכי נמי שאפשר שהוא אף פחות משיעור זה, ולפי כל ראיותיו של הרב מרגולין הנ"ל, סמך מרן האבא זצוק"ל לכתוב ולפרסם ששיעור הדרהם הוא לא יותר משלש גרם.

והנה אף לאחר מכן דברתי בענין עם מרן האבא זצוק"ל, ואמר לי מספר פעמים ששיעור שלש גרם הוא השיעור למעלה, דהיינו שבדאי אינו יותר משיעור זה, ושיעור שלש גרם הוא שיעור הדרהם בשופי וברוחב, ויתכן שהוא אף פחות משיעור זה, ולכן כל שהוא שיעור שלש גרם יש לסמוך על זה לענין שיעורים שבדאי יוצא ידי חובת המצוות לפי שיעור זה בשופי. והן עתה הוכיח הרב מרגולין הנ"ל ששיעור הדרהם הוא בודאי מעט פחות משלש גרם, ובשיעור של שני גרם וארבע חמישיות בערך הוא שיעור דרהם בשופי, ולפי זה יוצא ששיעור הרביעית היא כשבעים וחמשה סמ"ק, ועיינתי בראיותיו וראיתי שצדקו בדבריו, ולכן לענ"ד ראוי לחזקו ולאמצו ולכתוב לו מכתב נאה, או להצטרף למכתב שכתבתי בס"ד, באופן שתהיה חתימת

כת"ר שליט"א ביחד עם חתימתי על מכתב זה, וזאת כדי להמשיך ולחזק את דרכו של מרן האבא כנגד אותם שהפריזו על המדה בשיעורים, ובטוחני שאילו היה עמנו היום מרן האבא זצוק"ל, היה מסכים לכל דבריו.

בכבוד רב

ובאהבה רבה

דוד יוסף

בכבוד רב

ובאהבה רבה

דוד יוסף

דוד יוסף

ב"ה. כ"ב תמוז תשע"ה

קראתי בכל לב כל האמור לעיל ואני מצטרף לדברי אחי-ידידי שליט"א.

בברכה רבה

יצחק יוסף

ד"ר. כ"ב תמוז תשע"ה
קראתי וכל לב כל האמור לעיל
ואני מצטרף לדברי אחי-ידידי שליט"א.

דוד יוסף

